

Tekstcritiek en Dialectologie

Naar aanleiding van Lodewijk van Velthem's
„Voortzetting van den Spiegel Historiaeel", boek VII

door Dr. A. VAN LOEY,
Docent aan de Universiteit te Brussel.

Verschillende lezingen in de handschriften van dezelfde tekst leveren het onbetwistbaar bewijs dat ze alle of bijna alle zeker niet de redactie van de archetypus getrouw reproduceren. Er dient dan naar het afwijkende gezocht en dit laatste verbeterd. Tekstcritiek is in dat geval onontbeerlijk en een logisch gevolg daarvan zijn de tekstemendaties. Maar ook de redactie, die slechts in één handschrift is overgeleverd, is men gaan emenderen, wanneer men voor blijkbaar corrupte of onbegrijpelijke passages stond.

Emenderen echter is steeds gevaarlijk, vooral wanneer men voor zgz. corrupte of onbegrijpelijke lezingen staat. Want wat is blijkbaar corrupt?

Er wordt maar al te vaak, en helaas, wel eens ook stilzwijgend, geëmendeerd bij onjuist begrijpen of bij gebrek aan nadere kennis van de dialectaal afwijkende vormen, om niet te spreken van de emendatie *à tout prix*.

Schrijver dezes, die tot zijn groot geluk juist korte tijd er voor, het Middelnederlands van Zuid-West-Brabant (België) grondig had onderzocht (1), is belast geworden

(1) In de verhandeling *Bijdrage tot de kennis van het Zuidwestbrabants in de 13de en 14de eeuw. Fonologie*. De uitgave er van

met de uitgave van boek VII en boek VIII van de *Spiegel Historiael* van de Brabander LODEWIJK VAN VELTHEM (1).

Daardoor is hij in de gelegenheid gesteld, enkele „blijkbaar” corrupte, foutieve, ongewone of onduidelijke passages beter te begrijpen en... zonder emendatie in de wereld te zenden.

Het geldt, in de orde van de versnummering, volgende woorden uit Velthem's boek VII.

gesacht

v. 219 (4 : 13) (2)

Doen ic, Daniel, dit gesacht,
Verloes mijn geest al sine macht.

Gesacht is natuurlijk het praeteritum van *gezien*. Paragogische klanken in werkwoordsvormen kunnen gemakkelijk door „Systemzwang” verdreven worden. Van de oorspronkelijke gutturaal in het werkwoord *gezien* is *ch* alleen nog in het praeteritum echter te vinden, afgezien van de zeer zeldzame imperatief *sich*.

Paragogische *t* vindt men intussen in het Brabants nog wel meer na *ch* : nieuwbrab. *oorlogt* „oorlog”, *maagt* „maag”, *eenigte* „enige”, *sommigte* „sommige”, *ploegt* „ploeg”; verder : 1289 *dusentecht*, te Ledeborg (Rijksarchief, Kerkarch. Brab., 12546); 1316 *sonder enecht restoer ende sonder enechte rekeninghe*, te Lennik (Arch.

wordt bezorgd in de loop van het jaar 1937, door de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie.

(1) Door de Commission royale d'Histoire, te Brussel. Het werk zal, samen met boek V en VI, later verschijnen, als voortzetting van de uitgave bezorgd door H. VANDER LINDEN, W. DE VREESE en P. DE KEYSER.

(2) 4 : 13 (enz.) betekent : hoofdstuk 4, vers 13 (voor wie er de uitgave van LELONG op wil naslaan). Zoals men weet, is ons de tekst slechts in één handschrift overgeleverd.

Openbare Onderstand, Cart. St. Jan 2, n° 240); 1345 *bi wilcore peeters hars wettechts momboren*, te St.-Pieters-Leeuw (*ib.*, B 1453); 1346 *ane den steenwecht, ... die daer sculdecht op waren te wisene, ... na sente baues dacht*, te Perk (*ib.*, B 1454); misschien ook in 1300 *in enen horect, in enen horecht*, d. i. mnl. *horic* „hoek”, te Anderlecht (Kerkarch. Brab. 76.11); 1594 *dieweicht* „de Dieweg, nl. te Elsene” (*ib.*, 5706). Men vergelijkte nog nnl. *placht*, mnl. *plach*, bij ww. *plegen*. Zie verder Velthem VII-1553 *wacht*.

geroen

v. 568 (8 : 27)

Biden vier hornen die daer uut
Spruten, seit hi overlucht,
Dats, dat Antkerst sal sinden
Sine boden te vier inden,
Ende daer met die werelt onderdoen.
Die cleine horen, die geroen
Uten enen van den vieren,
Daeraf seit...

Bij *geroen* eist de zin het begrip „voortkomen” (in de Vulgata, Daniël 8 : 9 *egressum est*). Voor J. Verdam (M. W. 2.1537) was het woord bedorven. Onwillekeurig denkt men echter aan het ww. *gerinnen*, dat o. m. betekent „komen”. Het verwachte praeteritum zou dan zijn *geran*. Men kan dus volgende verklaringen onderstellen :

a) ofwel bevat *geroen* de *o* van het praet. pl. *geronnen*, maar gerekt voor *n*. Nu komen er weliswaar in het Brab. een paar vormen voor met gerekte klinker voor gedekte *n* : *joenchen* „jonge hen”, *seente* „sint”, *soendach* „zondag”, *bienden* „binden”, *twiintech* „twintig”, doch nooit voor enkele of gegemineerde *n*. De verklaring als dialectverschijnsel is dus hier bezwaarlijk te verdedigen ;

b) *geroen* staat tot *geran* (met klankverhouding *a* : *oe*

gelijk in *boek* : *bakken*) als thans *vrieg* tot *vroeg* bij *vragen* (wel naar het model *riep* : *roepen* ontstaan ; vgl. mnl. *spien* voor *spoen* bij *spanen* „verlokken”) (1) ;

c) of is *geroen* met *oe* i. pl. v. *o* een rijm voor het oog.

verwet

In v. 1221 komt *verwet* voor met de betekenis „verwijt”. Die spelling *verwet* is in het M. W. 9.346 ook uit (*Dit sijn X goede Boerden* (VII.13) opgetekend (Westmnl., Brab. getint) (2). Verdam stelt aarzelend voor, te lezen *verwit*. In het Brab. kan echter een spelling met *e* i. pl. v. *î* op diftongering wijzen, evenals 1335 *screft* „schrijft”, 14de-15de eeuw *drefwech* „drijfweg” (Kerkarch. Brab., 6442, resp. 11670). Een ablaatsvorm naast *verwijt* is bezwaarlijk denkbaar (3).

geleerde : faelgeerde

v. 1353 (17 : 15)

Ic sege, na ons heren gebort
M. iaer, ende .e. vort,
So sal die leringe, dat wel wet,
Der apostle entie gerechteheit met,
Also in leke, ende in geleerde,
Van hare berne[n]de minnen faelgeerde.

De zin is wel deze : de lering der apostelen en de gerechtigheid zullen, zowel bij leken als bij de clerus, in hun brandende liefde, d. i. kracht, te kort schieten. Om het rijm *geleerde* : *faelgeerde* te verklaren, kan men denken aan de tegenwoordig in Brabant en Limburg bekende uitspraak -r- i. pl. v. -rd- voor [ə] : *pjère* „paarden”, *jër* „aarde”,

(1) J. FRANCK, *Mnl. Gr.*, §§ 146, 143.

(2) W. DE VREESE, *Mnl. Wdb.*, *Bouwstoffen*, p. 122, n° 101.

(3) F. KLUGE, *Nominale Stammbildungslehre der altgermanischen Dialekte*, 1926³, § 104.

kōre „koorden”, *antwōre* „antwoorden”, *bōre* „boorden”, *vermōre* „vermoorden”. En dus ook *geleerde* uit te spreken *gelēre*, terwijl *geleerde* slechts traditionele spelling is, bij *faelgeerde* om het rijm.

Een vraag is echter, hoe oud deze assimilatie -rde tot -re is. Uit het mnl. kennen we slechts *vierendeel* i. pl. v. *vierdendeel*, *aenveerne* voor *aanvaarden(e)* (1).

openbeer

v. 1359 (17 : 21)

Doe sagie te A[qu]ilonen wert,
Daer mi worden geopenbaert
Vif [beesten] staende, saen.

Openbaer is met umlaut van *â* te lezen. In het Mwbrab. was de umlaut een normaal verschijnsel bij *a*, *ā* en *â* ; *o*, *ō* en *ô* ; *oe*. Wegens de aanwezigheid der *i*, vgl. het suffix -*bâri* (2). Een dergelijk rijm *die keiser wert* : *gheoppenbert* in Hennen van Merchtenen's *Cornicke van Brabant* (a^o 1414), v. 288-289 ; ook v. 4239/40. -*Beer* wordt bij Velthem, boek VIII, v. 1601, nog aangetroffen in *die vorberste* „de voornaamste”, weer, ten onrechte, door Verdam (M. W. 8.1841) in *vorb(a)erste* geëmendeed.

virijn, -beelde

v. 1362 (17 : 24)

Die ene [scil. beeste] also een hont gedaen
Die virijn waer, seen hi daer,
Maer hine beelde niet vorwaer.

(1) J. JACOBS, *Klank- en Vormleer der Middelvlaamsche Dialecten* (1911), § 202.13. Het omgekeerde, syn- en apocope der *r* (bv. *pjèt* „paard”, enz.) behoort tot de 17de en 18de eeuw, zoals Dr. J. L. PAUWELS betoogt in : *De wispelturige R* (*Germania*, Tijdschr. voor Germanistiek en Geschiedenis. Leuven, 2de jaarg., n° 4, Febr. 1936, blz. 66 vv., inz. blz. 68 v.).

(2) F. KLUGE, *o. c.*, § 243.

Virijn betekent natuurlijk : *van vuur*. Verdam emendeert in *vierijn* (1). De spelling *i* i. pl. v. *ie* komt echter in Brabant in de 14de eeuw veelvuldig voor, als : 1277 *dire* = gen. mv. van *die*, 1295 *zile*, *hir* ; 1296 *zile*, *dise* „die ze” ; 1298 *vir* „4” ; 1308 *virtech*, *verlise* ; 1309 *didelgem* „Dielegem” ; 1313 *potghitere* ; 1326 *spighel*, enz. Die spelling is reeds van 1047 af in eigennamen in Brabant te lezen. De emendatie van Verdam is dus overbodig.

Beelde is *beerde*, *bernde* (van *bernen* „branden”). Of *beelde* nu heus in *bernde* moet geëmendeerd worden (2), betwijfel ik ten zeerste. Rekking van *e* voor *rn* : *bernde* > *beernde*, is immers gewoon in het mnl. (3). In het mzwbrab. ook : 1303 *Doernepe* „Dornepe, Dworp” ; zie nog 1597 *verbeerde muelen*, 1586 *verbeerde stede*, 1473 *ghebeirde brouck* (4). Assimilatie van *rn* tot *rr*, *r* is eveneens gewoon in het mnl. (5). *Bernde* kon dus wel in het brab. dialect als *beerde* klinken. De vraag is nu echter, of *beerde* met *r* > *l* dissimilatie, tot *beelde* kon worden. Afgezien van een paar moderne gevallen (6), wijs ik op de aanwezigheid te Brussel van a^o 1326 *aermoessene* „aalmoes” (Kerker. Brab. 144, f. 39 r°), 1329 *Flanco Clutinc* „Franco C.”, *Willerne* „Willelme” (H 871, f. 8 v°, 18 v° ; Op. Onderstand te Brussel).

oreest : mest

v. 1448 (18 : 62)

Dan comt die tijt der omminnen,
Daer menige ziele om werd gevaen,

- (1) *Tijdschrift v. Ned. Taal- en Letterkunde*, Leiden, 1, 284.
(2) J. VERDAM, *Ts. Leiden*, 1, 284.
(3) J. FRANCK, *Mnl. Gr.*, § 53 ; M. SCHÖNFELD, *Hist. Gr. v. h. Nederl.*, 3de dr., § 49, c.
(4) J. LINDEMANS, *Toponymie van Opwijk*, pp. 61, 153.
(5) J. FRANCK, *o. c.*, § 112.6.
(6) Als b. v. te vinden in het opstel : *De wispelturige R.* door J. L. PAUWELS (*Germania*, 2de jaarg., n° 5, Maart 1936, blz. 91).

Die nembermeer en mach ontgaen,
Daer die oreeste van desen oreeste
In die helle met enen meste
Toten hemel op sal slaen,
Sodat...

Oreest (1) betekent wel : het gewoel en gedruis der hel (*ubi error errorum ab inferno usque ad coelum erigetur*) ; zoals Verdam (M. W. 5.1964) aantekent, moet een der beide woorden bedorven zijn en zal misschien door *tempeest* moeten worden vervangen. *Mest* is natuurlijk „mist, wolk” (M. W. 4.1739). Wat nu in ieder geval het rijm *tempeest* (of *oreest* : *mest* betreft, weze aangestipt dat in het mzwbrab. rekking voor *-st* nog wel meer voorkomt. Kiliaen vermeldt o. m. *miest* naast *mist*. Ik tekende aan : 1290 *vaest* „vast”, 1304 *zeestech*, 1306, 1325 *coist* „kost”, 1308 *tweest* „twist”, 1330 *kiesen* „kisten”, *koesttere* „koters”, *waestellauen* „vastelavond”, 1335 *siister* „sister”, 1368 *-neist* „nest”, 1375 *beest* „best”. En hierbij nog voegen, uit de klucht van *Plaijerwater* : *coost* „kost” (v. 34), *loost* „lust” (v. 31 en andere).

wacht

v. 1553 (19 : 67)

Wacht die dit aldus nemen.

Wacht is mnl. *wach!* „wee !”. In M. W. 5.1103 en 2.1737 emendeert Verdam in *wach*. In M. W. 9.1492 haalt hij echter, buiten deze, nog twee andere vormen *wacht* aan (door hem onorganisch genoemd), nl. uit *Spieghele der Wijsheit* door Jan Praet en uit Maerlant's *Historie van Troyen*. Na wat gezegd is over *gesacht* (zie boven), is emendatie nu wel overbodig.

- (1) Mnl. *oreeste*, *oreest*, *orreest* enz., ofra. *orés*, *or(r)este* (waarschijnlijk onder de invloed van *tempeste*) = stormweer, geraas bij stormweer, rumoer, gewoel, drukte (M. W. 5. 1962 v.).

gebreidelt : gestelt

v. 1609 (20 : 19)

Dan sal tfole roepen vort
 Ende tot hem seegen dese wort :
 „Wee u ! onsalige kinder der droefheit,
 „Die werelt die heeft u verleit ;
 „Die viant die heeft u gebreidelt
 „Ende u vleesch in luxurien gestelt !”

Dit (onzuiver?) rijmpaar stelt ons voor het nog onopgeloste vraagstuk der *d*-syncope.

Zonder hier verder op de geografische verspreiding en de chronologie er van te willen ingaan (1), wijs ik op de aanwezigheid in Brabant van volgende duidelijke voorbeelden : 1300 *Sente Wien* = Sint Wide, te Anderlecht (Kerkarch. Brab., 142), 1320 *tshuветters* „huidevetter” (B 862, Openb. Onderstand). Verder nog de hypercorrecte grafie 1276 *Ode filia Hedelwigis* (oork. St. Jan 32 Openb. Onderstand), te vergelijken met 1286 *Heilewigis filia quondam Franconis de foro* (Kerkarch. Brab., 20411) = 1266 *Heilewidis filia quondam Franconis de foro* (oork. St. Jan, 46) enz., waaruit blijkt, dat *hedel* wel een hypercorrecte grafie van *hël*, *heil* is ; ook dat in *-widis* de *d* als *j* klonk, waardoor verwarring met *-wige* mogelijk werd?

Voor het Leuvense dialect heeft Dr. L. Goemans ook *d*-syncope reeds in de 13de eeuw waarschijnlijk gemaakt (*leeg* < *ledig*) (2).

Staat het dus vast, dat in het mzwbrab. de *d* na heldere vocalen voor *ə* gesyncopeerd was, dan mogen we voor *gebreideld* een uitspraak *gebreild* onderstellen. Daarop moet dan *gesteld* met *ei*-diftong rijmen. Dat is mogelijk,

(1) Zie M. SCHÖNFELD, *Hist. Gr.*, 3de dr., § 32 v. ; J. MANSION, in *Leuw. Bijdragen*, XXVII, 1935, Bijblad, p. 5 van de overdruk.

(2) *Handelingen Koninklijke Commissie Toponymie en Dialectologie*, X, 1936, p. 70.

daar in het mzwbrab. rekking, vaak gevolgd van diftongering, van *e* tot *ee* of *ei*, o. m. voor *-ld* niet ongewoon was : b. v. *veeld* „veld” ; ook *eels*, *eils* „els”, *Eilsene* „Elsene” ; 1302 *Meeltbroek* „Melsbroek”, 1313 *alsmen gheelt* „geldt”.

Gewaagd mag deze verklaring heten. Het naast elkaar leggen van al deze feiten echter treft.

trecheit

v. 2075 (27 : 62)

So dat si niet weder keren
 Ter quaetheit, ende ter trecheit swaer,
 Die si vore hadden daer.

Door Verdam werd *trecheit* eerst in *arecheit* verbeterd, d. i. *argheit* synoniem van *quaetheit* (Ts. Leiden, 1, 294) ; (M. W. 1.449) ; dan (door F. A. Stoett?) in *vrecheit* „wreedheid” (M. W. 9.1285). Dat is allemaal overbodig ; vermits we weten dat umlaut van *á* een gewoon Brab. verschijnsel is, mogen we veilig *trecheit* als traagheid opvatten, met de betekenis „droefheid, neerslachtigheid” (M. W. 8.658) waarop het adjectief *swaer* ook beter past. Dat is wat Verdam zelf in M. W. 8.658 als een betere verklaring voorstelt, wat ook met de Latijnse Vorlage overeenkomt : *ne deinceps malis illis affligantur quibus divino nutu prius afflicti sunt*.

* * *

Willen we thans samenvatten, zo zien we, dat een paar eigenaardigheden van het Brabants dialect in de taal van Lodewijk van Velthem zijn terug te vinden : umlaut ook van *á*, rekking van klinkers, paragogische *t* achter *ch*, syncope van *d* en rekking of diftongering voor *-l* + dentaal. Daardoor konden we een paar tekstemandaties laten vervallen en sommige bevreedende rijmparen beter begrijpen.